

Поліщук Надія Юрївна, канд. філол. наук Львівського національного університету імені Івана Франка

## Опозиція “свій”/“чужий”: конструювання архаїчної моделі світу у міфопоетичному тексті О.Кобилянської

*У статті здійснено спробу дослідити твори О.Кобилянської “Земля” та “В неділю рано зілля копала...” з погляду функціонування міфологічної моделі світобудови, в основі якої лежить принцип поділу світу на “свій” та “чужий”. Особливу увагу приділено проблемі руйнації гармонійного укладу світобудови внаслідок порушення табуованої межі, що виявляється, відповідно, у злочині братовбивства (“Земля”) та родовому проклятті (“В неділю рано зілля копала...”).*

*The present paper attempts at studying O. Kobylanska's stories “Zemlia” (“The Soil”) and “V Nediliu rano zillia kopala...” (“On Sunday Morning She Was Digging Herbs...”) in terms of a model of archaic world functioning. The fundamental principle of constructing the mythological structure of the author's mythotext is an opposition friend vs foe. The model realized through contrasting the world of ploughmen to the world, to peasants, on the one hand (“The Soil”), and the opposing the Gipsy world to the un-Gipsy world, on the other hand (“On Sunday Morning She Was Digging Herbs...”).*

У період руйнації культурної традиції, зламу естетико-філософського світоглядного комплексу, характерного, зокрема, для доби модернізму, прикметною особливістю літератури того часу стає явище міфотворчості. Через вихід за часо-просторові рамки соціально-історичних координат, що відбувається внаслідок звернення літератури до міфу, здійснюється спроба проникнути у глибинну сутність речей та явищ, збагнути одвічні, незмінні закони буття світу і людини [2, с. 295]. В українській літературі епохи раннього модернізму зразком міфотворення є творчість О.Кобилянської, “міфологічне письмо” якої становить оригінальне авторське світовідчуття\*. Опис міфологічного світу, який О.Кобилянська творить на сторінках своїх повістей “Земля” та “В неділю рано зілля копала...”, здійснюється за допомогою ієрархічного ряду бінарних опозицій, властивих різним семіотичним кодам авторського міфотексту: життя-смерть, добро-зло, святість-гріховність, чистота-скверна, свідоме-несвідоме, з яких міфологічна опозиція свого-чужого, залишаючись центральною у дуальній системі світосприйняття, становить стрижневу вертикаль. Аналіз цієї вихідної опозиції і становитиме предмет дослідження даної статті.

У повісті “Земля” символом межі, яка визначає поділ світу села Д. на “свій” та “чужий” про-

стір, є земля. В архаїчній свідомості виключно земля була початком і кінцем патріархального укладу життя, тільки з нею становлення людини набувало своєї цілісності та завершеності. Через працю на землі вона навчалася розуміти реальне життя, пізнаючи сакральну таємницю засадничих принципів світобудови, розпізнавала одвічні категорії добра і зла, любові й ненависті, справжності та фальшу. Відтак земля поділила і родину Федорчуків, протиставивши одне одному рідних братів.

Носієм світогляду добродесного і справедливого, “свого” світу орача стає Михайло – гідний спадкоємець плеканого споконвіків патріархальної традиції – синівської шани до батьків та любові до землі; саме він покликаний у майбутньому перебрати на себе основні функції “провадження світу”. Виразником цілковито іншого світовідчуття стає Сава – “інша [на відміну від брата] галузь” [1, с. 237]. Увесь світ його почуттів уособлює щось абсолютно чуже і незрозуміле, а відтак і неприйнятне для свідомості простих селян. Цілий комплекс складних, неоднорідних почуттів, які виявляють чужинність його сприйняття світу, цілковито поглинає Савине єство і проступає чи то через погляд: Савині очі виражали “безустанно заблуканий

\* Серед праць сучасного літературознавства, що досліджують художні тексти з погляду функціонування у них міфологічних структур (Г. Грабович, Я. Поліщук, О. Забужко, Л. Скупейко та ін.), важко дошукатися аналогічних розвідок про художню спадщину О. Кобилянської. Дана стаття є однією із спроб відчитати авторський міф української письменниці.

погляд, що мав у собі щось зимного і несупокійного” [1, с. 211], а чи через таємні порухи душі: “...душа його хвилювала, мов ладилася впотемки до діл, віддільно від розуму й волі, і зовсім на свій невидимий лад. Замкнула його уста й пірнула у свою незглибиму атмосферу...” [1, с. 301]. Він руйнує усталену здавна традицію – як суспільну: Сава не любить і не поважає землі, тому органічний для селян світ орача, що вимагає впокори і послуху, стає йому осоружним, так і родинну: кохання юнака до Рахіри гріховне за своєю суттю, оскільки дівчина – його дворідна сестра.

Символом “чужого” світу у повісті є ліс. Ліс вабить Саву, у ньому юнак захоплюється полюванням. Ліс викликає підсвідомий страх у Михайликової матері – вона боялася його непривітності, чужинності, яка – чуло материнське серце – могла затягти її сина навіки. Ліс так само жахає і кохану Михайла, Анну: “Перед тим лісом боюся я все страшенно... Мене тягне туди й же не звідти. Мені на плач збирається, коли побачуся там сама. Я страшенно боюся... дерева такі темні... воно так страшно...” [1, с. 288-289]. У лісі Михайла знайшла смерть. Негативну енергію “чужого” простору вбирає в себе і місто: Саву воно манить до себе військом, а Михайло мало не гине з розпуки, відбуваючи своє рекрутство поза межами свого села і землі. Відразу до “стрільби”, закодована в юнакові з дитячих літ і виявлена під час його служби у війську, віддалено натякаючи, мовби застерігає перед фатальною силою “набою”.

Савин переступ межі “свого” простору – мікрокосму звичного способу життя – призводить до руйнації основних підвалин макрокосму, проникнення у замкнутий простір непорушного світопорядку й гармонії нестримного хаотичного потоку, наслідком чого стає злочин братовбивства. Трагедія, що відбувається в родині Федорчуків, викликаючи біблійну алюзію убивства Каїном Авеля, виривається за межі окремої родини і набуває всесвітніх розмірів: в акті братовбивства знищено не лише спадкоємця батьківської землі – у ньому перервано одвічну традицію орів.

Та сама магістральна опозиція міфологічної моделі архаїчного світу “свій”/“чужий” стає засадничим стрижнем повісті “В неділю рано зілля копала...” Подолання табуїрованої чистоти межі як запоруки гармонійного світоіснування, змішування “свого” і “не-свого” (а отже, ворожого) світів у повісті “В неділю рано зілля копа-

ла...” є здійсненням первісного прокляття, що тяжко впав на циган за їх “первородний гріх” перед Богом – апокрифічну відмову у відпочинку Марії та Йосифові із новонародженим Ісусом під час утечі Святої родини від переслідувань. Затаврування циганського роду на одвічні поневіряння в пошуку нового пристановища визначає долю всіх прийдешніх поколінь грішних предків-циган.

Його відлуння стає відчутним, зокрема, в долі циганської родини Андронаті. Гріх Маври – доньки скрипаля Андронаті має подвійний вимір. На поверховому рівні Мавра зрадила свого чоловіка, ватага циганського табору Раду, честь якого зневажила поява первістка-сина від іншого чоловіка. На рівні ж глибинному гріховність Маври увиразнюється – адже дитина молодої циганки – не просто плід зради, це очевидне свідчення гріховного зв’язку зі світом, цілковито ворожим циганському: “Задивилась на панське лице, нециганські очі, панську ношу, а господь за те і покарав. *Держись свого*, каже, і карає. Будь воно зле, будь добре, а на гріх не вийде” [1, с. 616]. Переступивши встановлений із працасів поділ світу на “свій” і “чужий”, що слугував своєрідним оберегом від проникнення в його терени зла, Мавра привносить хаос у заданий світопорядок, що спадає неминучою карою на кожного, хто так чи інакше пов’язаний із нею своєю долею.

Першим, хто успадковує кару за скоєний гріх, є Гриць – син циганки. Роздвоєність Грицевої натури, що проявляється вже у його зовнішності – голубі, як небо, очі різьчоне контрастують із чорним кучерявим волоссям, – а відтак проектується на внутрішній світ почуттів. Метафоричною матеріалізацією подвоєної душі Гриця, що поборюють одна одну: “Одна – непостійна, тужлива, пуста, палка, друга – вразлива, горда і вдатна...” [1, с. 551], є синьоока Настка й чорноброва Тетяна-Туркиня, яких Гриць зустрів і покочав одночасно.

В образі Туркині юнака манить загадкове відчуття абсолютної свободи, вабить розкутість, природність, а водночас і таємничість, гордість, як і незмірна туга за одвічними мандрами, що виявляють у Грицеві пракорені власного народу. Тому в Туркині юнак убачає своє неземне кохання, що повертає йому втрачену частку самого себе, зцілює його повнотою буття. Проте, якщо Грицеві притаманні риси характеру, споріднені із циганськими, оскільки вони ввібрані з молоком матері-циганки, то для Туркині загад-

ковий світ циган, пізнаний із дитинства завдяки Мавриному вихованню, стає її другим еством, яке переповнює дівочу душу гордістю, волелюбністю, часом свавільністю, як і нестримною пристрастю, що уподібнюють її до світу Грицевих почуттів. Цілковито відмінним є Грицеве кохання до Настки – втілення звичайного осілого способу життя, впорядкованого і поміркованого; тому кохання це приземлене. Воно лише поглиблює прірву між органічним для Гриця (“своїм”) світом циган та вторинним (“не-своїм”) світом людей, для якого юнак, попри усе, залишався чужим (згадаймо подвійне ставлення до нього названих батьків).

Неспроможний обрати однозначний та остаточний шлях, Гриць, як безпосередній наслідок гріха, караючись сам, приносить нещастя й іншим, зокрема Туркині й Настці. Зрада, яка лежала в основі Мавриного почуття кохання до іншого чоловіка і яка започаткувала страждання молодій циганки – втрату родини: сина і батьків, перерваність/розрив зв'язку зі спільнотою одноплемінників, приреченість на самоту і чужість серед людей, – повернувшись до Маври карою, замкнувшись у смерті двох її дітей: Гриця – вродженого сина й Тетяни-Туркині – набутої доньки. Трагізм ситуації посилює нещадність удару долі – син покидає світ саме тоді, коли його заледве віднайшла мати; він помирає від руки тієї, яка, заступаючи втрату, стала любою донькою, що збожеволіла від горя і сама пішла із життя.

Смерть, що приходиться на зміну коханню, стає здійсненням того прадавнього прокляття, що впало на нащадків грішного роду циган. Кара за переступ, який вчинили батьки, що його повторили діти, сягнула онуків. Із плином часу безпосередній зв'язок між поколіннями зтирається; руйнуючись, втрачається і зв'язок між скоєним злочином та його покаранням. Відтак трагедія, торкаючись кожного, хто був близьким світові Маври, сприймається як щось незрозуміле, непідвладне людській свідомості, щось тасмичне і загадкове. Воно насувається як незнана і незбагнена сила, що, підкорюючи людину, перетворює її на заручника сліпої волі неблаганного та водночас неминучого фатуму. Зіткнення світу людини – певного, спокійного, урівноваженого звичними законами його внутрішнього буття зі світом над-

позалюдського, в якому перед людиною відкривається прихована мова віщувальних знаків, натяків, передчуттів, – лякає її незнаною глибиною свого виміру. Для архаїчної свідомості той другий світ, існуючи поза нею, залишається незбагненим. Тому трагедію подвоєного кохання Гриця, що таїть у собі фатальний кінець, вона не спроможна витлумачити в інший спосіб, як приписати силі, вищій за сферу її розуміння і сприйняття: “*Щось інше. Се те лихо винно, що в нім (Грицеві. – Н.П.) заховалося і його спиняє. Лихо!!! Воно винувате, його треба вбити...*” [1, с. 663].

Наймісткішим міфічним символом повісті є хатина в лісі, в якій усамітнилася стара циганка. Фокусує в собі ознаки “чужого” світу циган, носієм якого, властиво, і є Мавра, хатина з центру світобудови, де перетинаються шляхи усіх персонажів, перетворюється на джерело негативної енергії та хаосу, а межа між “своїм” та “чужим” світом руйнується/стирається. Розкриття родової таємниці – Гриць є сином Маври – відбувається як символічний перехід табуваної межі: “Гриць встав і ніби повернув з *другого* світу” [1, с. 646] (курсив наш. – Н.П.). Вторгнення хаотичних сил, яке віщує змішування “свого” і “чужого”, загрожує поглинути усе довкола. Передчуття чогось жахливого, не знаного досі та невідворотного, передане мовою міфологічних знаків-символів: нічний буревій, грім посеред зими, здіблений кінь Гриця, стукіт заблуканого Андронати, неспокій Тетяни, як і внутрішній страх самої Маври. Воно провіщає страшне нещастя, що підступається до кожного, хто лише посміє наблизитися до небезпечного місця. Тому фатальний кінець неминучий: гинуть Гриць, Туркиня, Настка.

В основі міфопоетичного тексту О.Кобиланської, що функціонує в просторі повістей “Земля” і “В неділю рано зілля копала...”, лежить принцип поділу світу на “свій” та “чужий”. Будь-яка спроба порушення табуваної межі призводить до руйнації гармонійного укладу світобудови, що виявляється, відповідно, у злочині братовбивства (“Земля”) та родовому проклятті (“В неділю рано зілля копала...”). Таким чином, подальший аналіз творчості О.Кобиланської з погляду міфологічної критики дозволить виявити у художніх текстах письменниці особливості функціонування міфологічних структур.

## Література

1. Кобиланська О. Вибрані твори. – К., 1977.
2. Мелетинский Е. Поэтика мифа. – М., 1976.
3. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. – Івано-Франківськ, 1998.

4. Поліщук Я. Поліфункціональність міфу в поезії модернізму // Слово і час. – 2001. – №2. – С. 35-45.
5. Фрээр Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. – М., 1984.